

Radoslav Raspopović

Ruska emigracija v Črni gori po letu 1919

RASPOPOVIĆ Radoslav, dr., znanstveni svetovalec na Zgodovinskem inštitutu Univerze Črne gore in redni profesor na Fakulteti za politične vede Univerze Črne gore, ME-81000 Podgorica, Bulevar revolucije 5, rader888@yahoo.com

Ruska emigracija v Črni gori po letu 1919

Zgodovinski časopis, Ljubljana 73/2019 (160), št. 3–4, str. 442–455, cit. 47

1.02 pregledni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ruski emigranti, ki so prispeli v Črno goro, so se kljub težkim razmeram, v katerih so živeli, medsebojno povezovali v različna društva in združenja. Povezovanje v kulturi je zanje pomenilo ohranitev tradicionalnega in poistovetenje z nacionalno identiteto. Avtor v prispevku pokaže na številna področja, kjer so Rusi nadaljevali svoje poslanstvo in s tem občutno vplivali na razvoj kulturnega in umetniškega življenja v Črni gori, tako na prosvetno-pedagoškem, umetniškem, literarnem področju, kot tudi v gradbeništvu.

Ključne besede: ruski emigranti, Črna gora, združenja, umetnost, kultura

RASPOPOVIĆ Radoslav, PhD in Law, scientific advisor at the Historical Institute, University of Montenegro and professor at the Faculty of Political Sciences, University of Montenegro, ME-81000 Podgorica, Bulevar revolucije 5, rader888@yahoo.com

Russian emigrants in Montenegro in 1919

Historical Review, Ljubljana 73/2019 (160), No. 3–4, pp. 442–455, 47 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Despite the difficult conditions in which the Russian emigrants, who arrived in Montenegro, lived, they connected among themselves through different groups and associations. Connecting in the field of culture for them meant the preservation of tradition and identification with national identity. The article shows a number of fields where the Russians continued their mission and therefore significantly influenced the development of cultural and artistic life in Montenegro. Their impact is seen in education and teaching, fields of art and literature, as well as in construction.

Keywords: Russian emigrants, Montenegro, associations, art, culture

Znano je, da se je z oktobrsko revolucijo po svetu »razpršilo« več kot milijon Rusov.¹ Na nekaterih spletnih straneh o beli emigraciji navajajo podatek o treh milijonih, ki so se izselili ruskega imperija. Slednje navajam zato, da opozorim na velikost tragedije ruskega naroda po revoluciji in po državljanski vojni v Rusiji.

Največ izseljencev je bilo po oktobru 1917 v Evropi. Med evropskimi je bila pomembna emigrantska in prehodna država Kraljevina SHS, tj. Kraljevina Jugoslavija. Na jugoslovanskem prostoru so emigrantski vali zajeli tudi dele današnje Črne gore, ki je bila takrat del administrativnih enot takratnih jugoslovanskih držav (od 26. aprila 1922. v okviru Zetske oblasti, a od 3. oktobra 1929 kot del Zetske banovine²).

Podatki o številu emigrantov, ki so v štirih ali petih begunskih »valih« prišli v Kraljevino SHS, so različni. Podatek o petih begunskih valih prevladuje v ruski³ (čeprav obstajajo mnenja, da so bili štirje)⁴, dominira pa v zgodovinoписju republik

¹ http://www.perspektivy.info/rus/rassey/russkaja_emigracija_v_jugoslavii_19201945_2007-03-19.htm.

² V skladu z *Uredbo o podjeli zamlje na oblasti*, sprejeto 26. aprila 1922 je Črna gora kot zgodovinska pokrajina znotraj Kraljevine SHS, postala del Zetske oblasti. Z *Zakonom o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna področja*, sprejet 3. oktobra 1929. se je država preimenovala v *Kraljevino Jugoslavijo*. Preujereja je bila tudi upravna razdelitev države. Dotedanjih 33 oblasti je zamenjalo 9 banovin. Črna gora postala del Zetske banovine. Glej : Petranović, Zečević, *Jugoslovenski federalizam ideje i stvarnost, 192-194* in 303-304.

³ Po podatkih ruskega zgodovinoписja je v Kraljevino SHS v prvem valu (od začetka maja – do konca novembra 1919), v času prve “francoske” evakuacije iz Odese prispelo okoli 1.600 ljudi. V času druge “anglo-francoske” evakuacije iz Odese (januarja 1920) in “angleške” (ali “srbske”) evakuacije iz Novorosijska (marca 1920), je prispelo 7.000 – 8.000 novih emigrantov. V tem valu so prišli tudi ruski emigranti iz Soluna in Sofije, v glavnem z železnico. Tretji val je vezan na čas od 27. oktobra do 17. novembra 1920, ko je z otoka Lemnos na ladji “Tambov” do Soluna, pa potem naprej v Kraljevino, prišlo še 2.053 emigrantov. Že konec novembra (natančneje 25.) se je začel četrti begunski val, ki je trajal do 23. decembra 1920. Do tedaj je v Kraljevino SHS prispelo največ emigrantov. Šlo je za krimsko evakuacijo z osmimi ladjami: “№ 206”, “Eastern Victor”, “Szeged”, “Siam”, “Владимир”, “Brigavia”, “Austria” in “Херсон”. V pristanišča na jadranski obali se je takrat izkrcalo 21.343 emigrantov, v glavnem vojaških in državnih uslužbencev. Glej: Arsenjev, *Жизнь русских эмигрантов в Сербии*, 259.

⁴ Zgodovinar Nikolaj Stepanov s Fakultete za zgodovino Nižnjgorodske državne univerze, v delu z naslovom *История русской эмиграции в Черногории и Сербии*, navaja “da so obstajali štirje resni vali migracij na Balkan”.

Prvi je vezan na začetek leta 1920, ko je neposredno iz Odese prišla evakuirana vojska generala Šilinga, kadeti, državljani in uradniki iz “Новороссии”. Mnogi, za vojsko spodobni, so se po tem vrnili na krimski polotok in preživeli še eno evakuacijo, skupaj z vojsko generala Vranгла. Drugi val, po istem avtorju, je bil pomladi leta 1920, ko so prišli begunci, ki so jih tragično evakuirali iz Novorosijske skupine generala Kutepova. Stepanov naprej navaja, da je maksimalno

bivše jugoslovanske države.⁵

Za temo, ki jo obravnavamo je pomembno število emigrantov in s tem predvsem četrti begunski val, ki se je začel konec novembra 1920 in je trajal do 23. decembra.⁶ V Kraljevino SHS je tedaj prispelo največje število emigrantov. Govorimo o evakuaciji Krima v pristanišča na Jadranski obali, med drugim tudi v pristanišča na črnogorski obali.

Pri tem moramo vedeti, da se je število ruskih emigrantov, ki so v jugoslovanske države prispeli med letoma 1919 in 1941, spreminjalo, oziroma, da število ni bilo vedno enako. Prvotno je bila njihova številčnost odvisna od števila izseljenih Rusov, najprej iz pristanišč Črnega morja, potem pa tudi iz begunskih taborišč v Turčiji, Grčiji, Egiptu in na Malti.

Ocene o skupnem številu emigrantov, ki so prišli v Kraljevino SHS od leta 1919 do 1923 se gibljejo od 34.000 do 74.000.⁷ Glede na to, da je bila Jugoslavija prehodna država, domnevajo, da je od leta 1922 do 1923 v njej ostalo približno 44.000 državljanov Rusije. Podatki, ki jih navajata ruska zgodovinarja Aleksej Arsenjev in Elena Bondareva v delih, ki sem jih citiral, da gre za okoli 40.000, so v skladu s podatki, ki sodo danes zapisani tudi v zgodovinoisju bivših jugoslovanskih republik.

Miroslav Jovanović, ki se je izčrpno ukvarjal s tem vprašanjem, navaja »prvi uradni podatek«, ki so ga naredili na podlagi popisa prebivalcev Kraljevine SHS iz 1921, da je bilo takrat v državi 20.568 ruskih beguncev.⁸ Pri spremljanju, kako je število naraščalo v naslednjih letih, pravi, da se »naslednji podatki, ki so bolj ali manj pomembni, nanašajo na sam konec leta 1922 (na čas, ko so bili glavni kontingenti Vranglovih vojsk že nastanjeni v Kraljevini in ko se je v njej nahajalo preko 41.000 ruskih beguncev)«. ⁹Ocene sovjetskih in jugoslovanskih avtorjev, ki so navajali precej večje število, označi za pretiravanje. Kot primer »nerealno visokih ocen« navaja podatke del zgodovinarja Vuka Vinaverja, ki je v besedilu »Jugoslovansko-sovjetski odnosi 1919-1929« navedel, da se je »smatralo« da je »poleti 1921 v Kraljevini bilo okoli 70.000 Rusov«. ¹⁰

število emigrantov prišlo v tretjem (in ne v četrtem) valu, ko so belogardisti prišli v pristanišči Kotor in Dubrovnik, v času t. i. "krimskega" vala in da je bila to vojska generala Vrangla (konec 1920 – vse leto 1921) ter belogardistična emigracija iz taborišča v Galipoliju, ki je štela 50.000 – 70.000. (Število emigrantov je veliko večje od tistega, ki sem ga v prejšnji opombi navedel s citiranjem drugega ruskega avtorja). Takrat je ruska eskadrilja z več kot 60 vojnimi ladjami in prevoznikov prišla v tunizijsko pristanišče Bizerto, medtem ko je večina drugih sprejela lojalnost oblasti KSHS. V zadnjem, četrtem, valu leta 1923 so prispeli, ne tako številni, ostanku daljnovzhodne Bele armade, ki niso želeli ostati v ZDA in na Kitajskem, zato so preživeli težko pot preko Bližnjega vzhoda. Glej: http://openmonte.com/community_item/life/2218.html.

⁵ Eden od najbolj znanih znanstvenikov – raziskovalcev te tematike, s tega področja, pokojni dr. Miroslav Jovanović navaja izčrpne podatke o petih begunskih valih. Glej: Jovanović, *Досељавање руских избеглица*, 91-156.

⁶ Videli smo, da med ruskimi zgodovinarji prihaja do odstopanj, pri številu, koliko valov je bilo, kakor tudi pri številu migrantov, ki so se izselili v času valov emigracije (glej opombo 2 in 3).

⁷ Arsenjev, *Жизнь русских эмигрантов в Сербии*, 259.

⁸ Jovanović, *Досељавање руских избеглица*, 165.

⁹ Prav tam, 166.

¹⁰ Prav tam, 172.

Število, približno 40.000 emigrantov leta 1922, se je naslednji dve desetletji sukcesivno zmanjševalo za okoli 10.000, tako da je bilo v začetku 40-ih let v Kraljevini vsega 20.000 ruskih emigrantov. V zadnji fazi druge svetovne vojne leta 1945 je bilo ruskih emigrantov v Jugoslaviji okoli 20.000. Zaradi strahu pred represalijami jih je Jugoslavijo, od omenjenih 40.000, zapustilo okoli 20.000.¹¹ KNOJ/OZNA in sovjetski SMERŠ sta aretirala okoli 1.000 emigrantov, od katerih je bilo nekaj ubitih, nekaj pa deportiranih v sovjetske gulage.¹²

Omenjeni podatki se nanašajo na število ruskih emigrantov v Kraljevini SHS oziroma Kraljevini Jugoslavji. Kako se naša tema dotika ruske emigracije v Črni gori u okviru sodobnih meja je glede na spreminjanje notranje administrativne ureditve med leti 1918 in 1941, težko natančno določiti število ruskih emigrantov v Črni gori tako v začetku obravnavanega obdobja leta 1918, kot tudi kasneje do 1941.

Zanimivi su rezultati prvega popisa prebivalstev kraljevini, ki je bil 31. januarja 1921. Popis je bil v novonastali državi izveden še pred sprejetjem prve ustave in organizacija uprave, ko jo je ta predvidela, seveda še ni mogla biti uvedena.¹³ Šele 28. aprila 1922 je bila država z uredbo razdeljena na 33 oblasti, ki so postale nove administrativne enote.¹⁴ Popis je bil izveden v okviru nekdanje Črne gore, ki je bila v novi državi le zgodovinska pokrajina. To geografsko razhajanje je potrebno upoštevati pri razumevanju rezultatov popisa.

Popis so torej izvedli o okviru starih administrativnih enot, ki so bile po 1. decembru 1918 nekaj časa kot zgodovinske pokrajine tudi administrativne enote. Poleg Črne gore so to bile: Srbija, Bosna in Hercegovina, Dalmacija, Hrvatska, Slavonija, Međumurje, otok Krk z občino Kastav, Slovenija s Prekmurjem, Banat, Bačka in Baranja.¹⁵ Popis je v Črni gori naštel 199.277 prebivalcev, med njimi je bilo na osnovi materinega jezika komaj 54 Rusov.¹⁶

Opozoriti je potrebno, da Boka Kotorska in Budva po 1918, tako kot že pred tem nista bili del Črne gore, temveč del Dalmacije. Njeno upravno središje je bilo v Splitu, kjer je delovala Narodna vlada, ustanovljena konec leta 1918.¹⁷

A tudi ozemlje Dalmacije, četudi je tam živel 620.432 prebivalcev, ni imelo velikega deleža Rusov. Po popisu s konca januarja 1921 jih je tam živel komaj

¹¹ Litvinjenko, *Руски лекари*, 21.

¹² Prav tam.

¹³ Prva ustava Kraljevine SHS, t.i. Vidovdanska ustava, je bila sprejeta 28. junija 1921. V 95. členu je predvidena upravna delitev države. "Uprava v kraljevini se izvršuje po oblasteh, okrožjih (okrugih), okrajih (srezih) in občinah." Delitev na oblasti bi bila določena kasneje in bi temeljila na "prirodnih, socialnih in ekonomskih razmerah". Oblast naj bi imela največ 800.000 prebivalcev. *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, 28.

¹⁴ *Uredba o podeli zemlje na oblasti*; Petranović, Zečević, *Jugoslovenski federalizam ideje i stvarnost*, 192-194.

¹⁵ *Definitivni rezultati popisa stanovništva*, 2.

¹⁶ *Isto*.

¹⁷ Od 1. decembra 1918 do sprejema Uredbe o razdelitvi države na oblasti, so se ohranile zgodovinske pokrajine in upravna razdelitev. V posameznih pokrajinah do selovale pokrajinske vlade, tako tudi v Dalmaciji. Te vlade so imele različne pristojnosti. Petranović, Zečević, *Jugoslovenski federalizam ideje i stvarnost*, 84-86.

712 Rusov.¹⁸ Iz tega lahko sklepamo, da se le del tega števila Rusov lahko nanaša na Ruse živeče v Boki Kotorski in Budvi. Tako je število ruskih emigrantov mnogo manjši od tistega števila, ki je vezano na predhodno omenjene migracijske tokove leta 1919 in 1920. Število je vsekakor tudi manjše od tistega, ki se v literaturi omenja za ozemlje Črne gore v današnjih mejah.

Avtorji, ki so pisali o tej temi navajajo, da so bili prvi ruski begunci skupina 33 častnikov iz štaba generala Vrangla. Ob tem seveda opozarjajo, da so bili prve številčnejše rusne migracije zabeležene v letu 1920.¹⁹ Nato so v Boko prihajale številne ladje z ruskimi begunci. Ob tem navajajo številne primere kot npr. na ladji »*Brisgavija*« bilo je osamsto žena, sedamdesetoro dece, tri hiljade oficira, kozaka i vojnika, od kojih je ranjenih bilo osamdeset i pet, dok je na brodu *Austrija* bilo sedam stotina žena i četiri stotine dece, od kojih je stotinu bilo mlađe od godinu dana, kao i sto dvadeset invalida.«²⁰

Vse to potrjujej, da tema o ruski emigraciji v Črni gori še vedno ni v celoti raziskana.²¹ Niti ni blizu temu, kar je o ruski emigraciji v Srbiji napisal pokojni profesor Miroslav Jovanović. Najpomembnejša publikacija, ki je bila objavljena v zadnjih desetletjih je »Rusi u Crnoj Gori, Ruska emigracija u Crnoj Gori nakon Oktobarske revolucije i građanskog rata«.²² Gre za dvojezično knjigo skupine raziskovalcev in potomcev Rusov, v srbohrvaškem ali črnogorskem in ruskem jeziku, ki vsebuje številne družinske spomine, objavljene leta 2011 ob 300. obletnici od vzpostavitve črnogorsko-ruskih političnih stikov.

Glede na rezultate ruskega zgodovinopisja, v tej knjigi navajajo nekoliko drugačne podatke, in sicer pri številu migracijskih valih, saj ne govorijo eksplicitno o petih, temveč o štirih valih, vendar pa se podatek o samem številu petih valih lahko izvzame iz celotnega besedila.²³ Razlika je tudi v številu emigrantov, ki so decembra 1920 v tretjem oziroma četrtem emigracijskem, krimskem valu, prispeli v Boko Kotorsko. V omenjeni knjigi navajajo število 17.543 ruskih emigrantov, ki so prispeli na sedmih ladjah, v ruskem zgodovinopisju pa prevladuje podatek z 21.434, ali 50.000 do 70.000 prepeljanih na osmih ladjah²⁴, v pristanišča: Herceg Novi, Kotor, Dubrovnik, Bakar pri Reki. V kotorsko pristanišče je konec leta 1920 prišlo 30 generalov, profesorjev, doktorjev znanosti iz različnih področij, višjih uradnikov, pisateljev, duhovnikov, civilistov z ženami in otroki.²⁵

¹⁸ *Definitivni rezultati popisa stanovištva*, 3.

¹⁹ Izkricali so se v pristanišču Zelenika pri Herceg Novem. Namestili so jih v bližnjih naseljih : trdnjava Oštro, Meljine, Đenovići, Kumbor, Igalo in Herceg Novi“. Radoičić, *Руси у Бокџ Которској*, 112.

²⁰ Prav tam.

²¹ Sistematično bodoče raziskovanje bi moralo ponuditi tudi odgovor na vprašanje kako so bili ruski emigranti upoštevani v popisih. Vprašanje je ali so sploh bili vključeni v skupno število prebivalcev administrativnih enot, ali pa morda evidentirani na kakšen drugačen način. Tu bi lahko tudi našli odgovor na vprašanje zakaj je število Rusov popisanih kot bivajočih v Črni gori in Dalmaciji ob popisu l. 1921 mnogo nižji od števila dejansko prisotnih Rusov na tem ozemlju v letih 1919 in 1920.

²² Loktionov, *Rusi u Crnoj Gori*.

²³ Prav tam, 13-14.

²⁴ Arsenjev, *Жизнь русских эмигрантов в Сербии*, 259.

²⁵ Loktionov, *Rusi u Crnoj Gori*, 17.

V tej knjigi natančneje navajajo podatek, ki ga uporabljajo tudi ruski zgodovinarji, brez dokaza o številu, namreč, da se je februarja 1923 v Meljlinah izkrcalo 761 ruskih invalidov, iz Šanghaja pa je prispelo 367 ruskih kadetov.²⁶ Očitno so bili kadeti del Daljnovzhodne Bele armade, ki si niso želeli ostati na Kitajskem ali v ZDA.

Po prihodu v Boko Kotorsko je bilo stanje precej slabo, ne le med invalidi in vojaki, pač pa tudi med ostalimi emigranti, in sicer zaradi epidemije tifusa. V času boja z boleznijo, so v začetku decembra leta 1920 ustanovili Državno komisijo Kraljevine SHS, ki je skrbela za prebegle Ruse in zagotovila tri sprejemne tabore: v Meljlinah, Đenovičih in na rtu Oštra. Poleg bolnišnice v Meljlinah, kjer so zdravili begunce, so novembra 1920 odprli še dve bolnišnici, devet ambulant, tri karantene za okužene, pet kuhinj in dve kopalnici.

Ruskih kolonij, razen v Herceg Novem, v ostalih mestih Črne gore ni bilo. Vendar pa so ruski emigranti živeli in delali tudi v Podgorici, Pljevljah, Belem Polju, Kolašinu, Beranah ... Čeprav so prihajali iz vrste »bolečine, trpljenja in upanja«, in bili brez domovine, so v takem okolju naredili ogromne korake pri dvigu kulturne, izobraževalne in zdravstvene ravni prebivalstva.

Zakaj je bilo to mogoče, kažejo podatki o njihovem povprečnem profilu o izobrazbi. V literaturi navajajo podatek, da je bilo 30.000 emigrantov, ne vključujoč tistih iz vojnih in državnih sistemov, s srednjo izobrazbo okoli 60% ruskih državljanov, z višjo izobrazbo okoli 13%, z nižjo izobrazbo okoli 25%, le 3% pa je bilo brez izobrazbe.²⁷ Navedena statistika govori o močnem intelektualnem potencialu emigrantov in možnostih njihovega vpliva na slabše razvita področja, kakršna je bila Črna gora. Med emigranti so bili: pedagogi, zdravniki, pisatelji, duhovniki, slikarji, umetniki. Skupno število prebivalcev Kraljevine SHS je leta 1921 znašalo 11.984,911 prebivalcev, odstotek ruskih emigrantov je predstavljal 0,35%, od katerih je bilo 5% prosvetnih delavcev, 0,8% do 1% pa umetnikov ali različnih drugih profilov izobrazbe.

Med emigranti so bili prisotne tudi različne oblike organiziranega delovanja. Nekatero od teh oblik so bile znane v državni praksi Rusije, vse do boljševistične revolucije leta 1917, druge pa so nastale kot del samoorganizacije v novih pogojih. Na ta način je ruski Rdeči križ nadaljeval z delom v Kraljevini SHS od maja 1920 in, razen sanitarne pomoči, nudil tudi pomoč pri organizaciji medicinskih ustanov: ruske bolnišnice v Meljlinah, ki so jo kasneje prestavili blizu Dubrovnika, nato pa blizu Zagreba. Od treh sanatorijev v Kraljevini, se je eden nahajal v hotelu Boka v Herceg Novem, od trinajstih ustanovljenih ambulant je bila ena v Herceg Novem, druga pa v Meljlinah. Prav tako je delovala Vseruska državna zveza in Vseruska zveza mest, ki sta delovali od leta 1920, v letu 1924 pa sta se združili pod skupnim imenom ZEMGOR.

²⁶ Prav tam, 14.

²⁷ Prav tam, 15. Podrobno analizo strukture ruske emigracije v KSHS je po različnih kriterijih starostne, spolne, izobrazbene in poklicne sestave naredil Miroslav Jovanović v svoji knjigi *Doseljavanje ruskih izbeglica u Kraljevino SHS 1919-1924*. Glej: Jovanović, *Русская эмиграция на Балканах*, 265-281.

Znano je, da je bilo središče Ruske cerkve v Sremskih Karlovcih. V Kraljevino SHS je pobegnilo okoli 30 arhierjev in na tisoče duhovnikov. Če govorimo o duhovništvu v Črni gori, je bilo to najizrazitejše v Boki Kotorski. Julija 1920 je samostana Savina in Kotor obiskal episkop novgorodski Sergej. Na dan sv. Andrije so v cerkvi na Topli, poleg treh domačih, pomagali tudi ruski duhovniki. Na dan Marijinega vnebovzjetja (28. avgusta po pravoslavnem koledarju) 1921 je v Savini maševal episkop kijevski Sergej. V literaturi največkrat omenjajo arhiepiskopa poltavskega Teofana. Njemu je, na prošnjo hercegovske kolonije, srbski partiarh Dimitrij Pavlović, dovolil živeti v samostanu Savina, od koder je nato septembra 1921 odšel v Sremske Karlovce. Zamenjal ga je ruski arhimandrit Teodosij.²⁸

Na Ruskem pokopališču v Herceg Novem so 1923 v bližino cerkve sv. Ane pokopali kontraadmirala ruske Baltiške flote iz prve svetovne vojne.²⁹ Na tem pokopališču je pokopanih še: devet generalov, sedem polkovnikov, en podpolkovnik, trije kapetani, en poročnik, trije državni svetovalci, trije inženirji, dva zdravnika in en baron. Nedavno so tam obnovili kapelo iz 20-ih let.³⁰

Številen je bil tudi vojaško-poveljniški sloj prebeglih belogardistov v Boki. Ko je 3. oktobra 1920 general Vrangel prišel iz Dubrovnika je obšel ruske obmejne čete, ki so ga pričakale z navdušenjem. Razen za obmejne straže, so bili ruski vojaki zadolženi tudi za gradnjo cest.³¹

Samoorganizacija preko kolonij je bila pravno urejena 1930 z *Uredbo o kolonijah ruskih beguncev v Kraljevini Jugoslaviji*. Kolonije so imele svoje uprave. V Črni gori je delovala hercegovska kolonija. Pod vplivom njenega dela so leta 1929 ustanovili nekaj združenj: Hercegovski oddelek *Združenja ruskih intelektualnih in obrtniških delavcev v Kraljevini Jugoslaviji* in *Društva Rosika – ruskega filatelističnega društva filatelistov*³². Poseben pomen je imel *Ruski klub – čitalnica*,³³ registriran septembra 1929. Klub je imel »dvorano z manjšim odrom, kuhinjo, garderobo«, prav tako še klavir – pianino, na katerem so igrali posamezni člani kluba. Pomembno mesto v dejavnosti *Ruskega kluba – čitalnice* je imelo izdajanje časopisa *Almanah* pod uredništvom Borisa Ignjatjeva. Ta kulturni spomenik ruske emigracije v Herceg Novem, si zaradi svojega pomena zasluži podrobnejšo raziskavo in znanstveni prispevek.

Časopis je izhajal v ruščini, besedila pa so bila napisana na pisalnem stroju. Številke niso oštevilčene, niti datirane, vendar je moč spremljati kronologijo njihovih izdaj glede na datume, ki so zapisani pod avtorskimi besedili. Poleg klubskih novic, so v *Almanahu* objavljali: pesmi, prozne sestavke, novice s področja tehničnih dosežkov ali športa, anekdote, priloge iz časopisov s področja Jugoslavije. Časopis

²⁸ Prav tam, 18-20.

²⁹ Posebnu tematsku cjelinu predstavlja *analiza* pitanja ruske vojne emigracij poslije Oktobarske revolucije 1918. Za njegovo razumjevanje zanimljivi podaci, između ostalog, mogu se naći u trotomnom zborniku dokumenata: *Руская военная эмиграция 20-40-х годов, документы и материалы*, Триада-ф 2002.,

³⁰ Glej: Jovanović, *Русская эмиграция на Балканах*, 265-281.44.

³¹ Prav tam, 21.

³² Loktionov, *Rusi u Crnoj Gori*, 32..

³³ Glej: Krilova, Kručinin, *Русские эмигрантские библиотеки*.

je vseboval tudi številne slike in fotografije. Zanimivo je, da so v časopisu tiskali tudi kriminalne romane v obliki ilustriranega stripa. Časopis je izhajal v letih 1932, 1933 in 1934, tiskali pa so ga v Novem Sadu.³⁴

Filatelistično društvo Rosika je bilo ustanovljeno aprila 1930 pod uredništvom E. M. Arhangelskega. Društvo je izdajalo istoimenski časopis. Tekom prvega leta so izšle štiri številke, od osme številke so časopis tiskali v Beli cerkvi. Zadnja 41.-ta številka je izšla novembra 1940.³⁵

Na prosvetno-pedagoško delo ruskih emigrantov lahko gledamo na dva načina. Z ene strani gre za profesionalno delo ruskih emigrantov pri izobraževanju svojih otrok, z druge strani pa gre za njihovo sodelovanje pri delu državnih šol. Na ta način so le za ruske otroke ustanovili Gimnazijo v Herceg Novem: »v kateri so predavali samo Rusi in Rusinje«. Šolo so odprli septembra 1920 v »prostorih tamkajšnjega kina«, kar so bili najverjetneje prostori oficirskega doma v Herceg Novem.

Po drugi strani so ruski emigranti delali v državni nižji realni gimnaziji, od leta 1919 do 1941 ter v državni mešani Učiteljski šoli v Herceg Novem (1925-1941). Angažirani učitelji, ki so tam delali, so bili: Arkadij Severinov, Aleksej Sosnovski, Georgij Čajka, Nikolaj Krasnov, nato Nikolaj Čaplin in Pavle Ohimovski, ki so ga v šolskem letu 1937/38 premestili v realno gimnazijo v Starem Bečeju. Ko so po drugi svetovni vojni ponovno začeli s poukom v učiteljski šoli v Herceg Novem, sta bila do njene selitve v Nikšić leta 1948 med prvimi enajstimi učitelji tudi Nikolaj Bulgakov in Georgij Konavalov.³⁶

Na področju glasbenega izobraževanja je bila najdlje prisotna glasbena pedagoginja Margarita Lisjenko. Po koncu vojne se je Lisjenkova pridružila delu v sindikalnem Kulturno-umetniškem društvu *Orijen* in vodila glasbeno baletno sekcijo. Po ustanovitvi glasbene šole v Herceg Novem je učila tam. V Prčnju so leta 1937 ustanovili zbor, ki ga je vodil in mu dirigiral Ivan Mojsjenko.

Podobne uspehe so ruski emigranti doživljali tudi v slikarstvu. Med slikarji je še najbolj izstopal Arsenij Petrovič Sansonski. Z ženo slikarko Galino Bojadžijevo. Prirejala sta razstave v Zagrebu, Pragi, Parizu, Bruslju, Beogradu, Firencah ...

Ruski emigranti so živeli tudi v Risnu. Imeli so različne poklice: glasbeniki, zdravniki, fotografi. Vendar je Risan pomemben tudi zaradi Združenja Ruskih vojnih invalidov v Kraljevini Jugoslaviji pod pokroviteljstvom Kneza Pavla. Dom invalidov v Risnu je lahko sprejel 55 ljudi. Invalidski dom v Risnu je sčasoma pripadel upravi invalidskega doma v Prčnju, kjer so lahko namestili 90 invalidov. Dom invalidov v Prčnju je nastal z nakupom »Penziona Jadran«. Poveljnik doma je bil general Obrazcov.

Ruski invalidski dom v Prčnju je imel bogato knjižnico s knjigami, ki so bile natisnjene v Rusiji in knjigami, izdanimi v tujini, kakor tudi časopisi, ki so izhajali v Jugoslaviji. Ruski invalidi so bili dobri mojstri, ki so opravljali najrazličnejša obrtniška dela. Dom je deloval tudi v času italijanske okupacije Boke Kotorske v drugi svetovni vojni, kot tudi pod nemško okupacijo, ki je sledila italijanski kapitulaciji septembra 1943, ko se je situacija naglo poslabšala. Konec leta 1943

³⁴ Loktionov, *Rusi u Crnoj Gori*, 24.

³⁵ Crnić Pejović, *55 godina od objavljivanja*.

³⁶ Loktionov, *Rusi u Crnoj Gori*, 32.

in leta 1944 je nekaj ruskih invalidov umrlo od lakote in onemoglosti. S prihodom partizanov so preživele invalide namestili v dom za ostarele v Perast. Ruski dom invalidov je prenehal z delovanjem, preimenovali so ga v dom Združenja vojnih invalidov FNRJ – »Ivan Milutinović«.

Po razporedu Državne komisije Kraljevine SHS za skrb o beguncih, je v skladu z zahtevami okolice, ruske emigrante poslali v druge dele Kraljevine SHS: Beograd, Zagreb, Ljubljano, Sarajevo, Trebinje, Banjo Luko, Dubrovnik, Skopje, Zemun ... kakor tudi v črnogorska mesta.

Vasilij Ivanovič Sčučkin, ki se je rodil 1896 v Novočerkasku, se je posvetil gledališču, in sicer na Cetinju in v Podgorici. Po delu v Ruskem dramskem gledališču v Beogradu in gostovanjih po številnih evropskih mestih je leta 1939 prispel na Cetinje. Tega leta je najprej ustanovil Otroško gledališče, leta 1944 pa Mladinsko gledališče na Cetinju. Z odhodom v Titograd je Sčučkin leta 1951 ustanovil Pionirsko gledališče, v katerem je opravljal delo režiserja in upravnika. Poleg tega, da je tudi v Kotorju organiziral Narodno gledališče, je v Titogradu leta 1951 ustanovil najprej pionirsko gledališče, nato pa še Mestno narodno gledališče (današnje Črnogorsko narodno gledališče).³⁷

V podgoriški gimnaziji so do leta 1941 učili profesorji: Sergej Kupič, Boris Vijnilovič, Ivan Novicki, Grigorij Konavalov, Danilo Mihnevič, Vasilij Kačurin, Tatjana Tvardovskaja, Tatjana Zelinkovskaja, Olga Fesenko, Aleksej Luknjanov, Boris Markov, Aleksej Drozin, Konstantin Stankov in Viktor Sajkovski. Vsega skupaj 15 profesorjev.

V Kolašinu sov spominu ljudi ostali doktorji medicine: Boris Pridvorski in doktor Lebedinski, kot specialista interne medicine pa Ivan Vinogradski in Vlastimir Potemkin, vojaški zdravnik. Kot predavatelji so v kolašinski gimnaziji učili: Nikolaj Kalafatov, Aleksij Pobigajev, Aleksej Ivanovič Šošin in še nekaj drugih.

V Plevljah se nahaja grobnica častnika Carske vojske Mihaila Kazanceva in njegove življenjske sopotnice grofice Marije Kazanceve. Mihail, ki je bil v Plevljah čevljar, je umrl po smrti svoje žene, in ji je za časa svojega življenja naredil nagrobni spomenik (1957).

Tudi v bijelopoljski gimnaziji je delovala skupina profesorjev, med katerimi so bili: Vasilij Blagonadežni, Peter Batjuškin, Aleksander Černovoljski, Vitalij Hovorstanski, Lev Ščedrin in drugi.

V Beranah je bil zborovodja mestnega pevskega društva »Limski val« pravnik iz Odese Nikolaj Vladimirovič Aleksejev. Doktor Evgenij Ošmanskije je bil zdravnik najprej v Belem Polju, nato v Beranah in kasneje v Novem Pazarju. Ivan Jegorovič Sukurenkov je kot inženir delal na gradnji trase Murino – Peć, preko Čakorja. Prav on je načrtoval tudi most na Limo in most v Murinah. Njemu podoben je bil tudi Silvester Malji, projektant prvega vodovoda v Andrijevici, projektiral pa je tudi Karađorđev park v Beogradu. Prav tako je v beranskih šolah delalo tudi nekaj profesorjev Rusov.³⁸

³⁷ Prav tam, 84-85.

³⁸ Prav tam, 108.

Kadar govorimo o arhitektih v Črni gori, ne smemo mimo Nikolaja Krasnova. Poleg tega, da je pustil globok pečat v jugoslovanskem gradbeništvu, je s projekciranjem številnih reprezentativnih objektov (od Zemunskega mostu do dela pri obnovi cerkve Ružice na Kalemegdanu, na spominskem kompleksu v Oplencu, preureditvi prostora pri spominski kapelici vojvode Putnika, in reprezentativnih objektih kot so spominska grobnica na Vidu, zgradbah ministrstva v Nemanjini in Državnega arhiva v Karnegijevi), sodeloval je tudi pri obnovi Njegoševe kapelice na Lovčenu (1924) in izgradnji zgradbe Uprave Zetske banovine (1932).

O njegovem delu pri Njegoševi kapelici v literaturi izpostavljajo, da je »pokazal izjemen občutek za usklajevanje spominskega objekta z naravnim okoljem, ki ga obdaja«. ³⁹ Glede na zgradbo banske uprave na Cetinju so prav tako nedeljene ocene v zvezi z monumentalnostjo objekta in njegove edinstvenosti v arhitekturi urbanega mestnega jedra. ⁴⁰

Posebno pozornost v okviru naslovne teme si zaslužijo ruski zdravniki v Črni gori. Njihov pomen je zelo pomemben od samega začetka prihodov ruskih emigrantov. Težka situacija na ladjah, s katerimi so pripluli v Boko Kotorsko, nalezljive bolezni, predvsem pegavica in tifus, so zahtevale veliko požrtvovalnosti in dobro organiziranost ruskih zdravnikov. Da so se svojemu delu nesebično posvetili govori dejstvo, da je bil žrtev epidemije tudi glavni zdravnik bolnišnice Rdečega križa dr. Jevgenij Jablonski. ⁴¹

O njihovem nadaljnjem bivanju v Črni gori lahko govorimo z vidika velikega vpliva na izboljšanje splošne ravni zdravstvenega varstva prebivalstva.

Na območju Črne gore je bilo do prihoda Rusov skupaj 19 lokalnih zdravnikov. Razmerje je bilo en zdravnik na 16.000 prebivalcev. ⁴² Zdravniki so bili precej enakomerno razporejeni (Andrijeviča 1 zdravnik, Bar 1, Berane 1, Belo Polje 1, Kolašin 1, Kotor 2, Nikšić 1, Pljevlje 2, Podgorica 4, Risan 1 in na Cetinju 3 zdravniki) ⁴³. Po oktobrski revoluciji je bilo 39 zdravnikov. Do revolucije jih je bilo 19, po tem pa se je število mestnih zdravnik potrojilo. ⁴⁴ V Črni gori je bilo, od skupno 57 zdravnikov, 46 zdravnikov splošne prakse (80%), devet specialistov (16%) in dva stomatologa (4%). ⁴⁵

Splošni zdravniki so bili v administrativnih središčih: Andrijeviča, Bar, Berane, Belo Polje, Virpazar, Grahovem, Kolašinu, Nikšiću, Pljevljih, Podgorici, Rožaju, Ulcinju in na Cetinju ter v zgoraj omenjenih mestih. Med njimi so se pojavljala imena: dr. Georgij Abramov (Ulcinj, Nikšić, Bar), dr. Vladimir Pokrovski (Virpazar, Pljevlje, Belo Polje), dr. Ivan Trifonov (Kolašin).

³⁹ Kadrijević, *Prilog proučavanju*, 194.

⁴⁰ Radović, *Arhitektura Cetinja*, 88.

⁴¹ Litvinienko, *Руски лекари у Србију*, 27.

⁴² Prav tam, 25.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ V Črni gori so, poleg zgoraj omenjenih domačih zdravnikov: "odprli zdravstvene točke oziroma ambulante v krajih, kjer jih do takrat še ni bilo: Virpazar, Plav, Rožaj(e), Grahovo, Šavnik, Čevo, Tuzi, Rijeka Crnojevića, Šahovići, Janina, Slano, Velimlje, Goransko, Prčanj, Grbalj in drugi. (V zadnjih dveh omenjenih mestih so odprli ambulante, t. i. zdravstvene zadrage).

⁴⁵ Prav tam, 36.

Kot stomatologinji sta delali dve ženski, zobozdravnica na Cetinju dr. Klavdija Varežnikova (šolska zobozdravnica) in dr. Olga Jurkevič (pogodbena vojaška zdravnica)⁴⁶.

V Črni gori je bilo devet zdravnikov specialistov, kar je glede na število prebivalcev predstavljalo razmerje 1:35.000. Med njimi je prevladovalo število kirurgov, nato pa glede na jugoslovansko povprečje, so sledili še dermatologi, internisti, ginekologi in drugi.

Kirurgov je bilo skupaj pet. Trije vojaški kirurgi v vojnih bolnišnicah v Kotorju, Savini in na Cetinju. Dva sta bila mestna v bolnišnici Danilo I in bolnišnici ruskega Rdečega križa v Podgorici. Pediater in okulist sta bila na Cetinju, od dveh dermatologov pa je bil eden v Meljinah, drugi pa v Podgorici.

Med ruskimi mestnimi zdravniki je bil najbolj znan Vsevolod Novikov, ki je v Črni gori živel 18 let. Prav tako je bil šef kirurškega oddelka v bolnišnici Danilo I na Cetinju. V ljudskem spominu je kot pediater ostal Vladimir Gerasimovič, vodja internega oddelka bolnišnice na Cetinju. Dr. Nikolaj Sičev je bil vojaški kirurg, ki je v Črni gori živel od 1923 do 1938. Najprej je bil vodja kirurškega oddelka vojaške bolnišnice na Cetinju, nato pa vojaške bolnišnice v Kotorju.⁴⁷

Ti in drugi ruski zdravniki iz vrst Bele garde, niso le izboljšali stopnjo zdravstvene kulture v Črni gori, pač pa so s svojim delom ogromno prispevali k zdravstvenem varstvu prebivalcev, z uspešnim zdravljenjem bolnikov pa so rešili življenja mnogih oziroma so pripomogli k njihovi ozdravitvi. Brez dela ruskih begunskih zdravnikov vse to ne bi bilo mogoče.

Z eno besedo, ko je ruska Bela garda po boljševistični revoluciji oktobra 1917 in državljanski vojni v Rusiji, zapustila svojo državo, se je borila, da bi v emigraciji zagotovila obstoj, da bi rešila svoja in življenja vseh najdražjih. Od države, v katero so prišli, je bilo odvisno ali so bili bolje ali slabše sprejeti, od okolice pa je bilo odvisno, ali so pri delu, ki jim je bilo ponujeno, pustili večji ali manjši vpliv na družabno okolje v državi, v kateri so se nahajali. Ko govorimo o Kraljevini SHS oziroma o Jugoslaviji, in glede na bedo, ki so ji bili izpostavljeni z njihovim prihodom, so ruski emigranti sčasoma postali pomemben dejavnik pri dvigu splošne kulturne stopnje družbe, agrarne Kraljevine SHS z velikim odstotkom nepismenih, še posebej v Črni gori. Čeprav je ruska emigrantska kolonija delovala samo na hercegnovskem področju, so ruski emigranti tudi ostalim delom Črne gore dali močan prosvetno-pedagoški, umetniški, literarni, verski potencial, ali pa so vplivali na gradnjo cest in mostov ter drugih gradbeniških objektov in s tem pustili pozitivni pečat na skorajda vseh področjih družbenega življenja Črne gore. Zagotovo je prav to razlog, da bi se tej temi posvetila večja znanstvena pozornost, da bi temo obdelali do podrobnosti. Najprej v smislu sinteze z znanstvenimi konferencami ali posebnimi znanstvenimi projekti o ruski emigraciji v Kraljevini SHS ali Črni gori. S svojo kulturno, pedagoško, zdravstveno, umetniško, gradbeniško misijo, s prenosom novih kulturnih vzorcev družabnega življenja v podoben socialni in duhovni milje ter z velikim prispevkom k skupni kulturni emancipaciji črnogorskih društev, bi si to zares zaslužili.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Prav tam, 48-49.

Viri in literatura

- Arsenjev, Aleksej, *Жизнь русских эмигрантов в Сербии*. Нью-Йорк: Новый Журнал, 2010.
- Branko, Petranović, Momčilo, Zečević, *Jugoslovenski federalizam ideje i stvarnosti; Tematska zbirka dokumenata, prvi tom 1914-1943*, Beograd 1987, str. 192-194 i 303-304
- Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 18. juna 1921*, Beograd 1921.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 3 januara 1921 god.*, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Sarajevo 1932.
- Dabović, Boris, Руско гробље у Херцег Новом. *Зборник Бока* 21-22, 1999, str. 283-290.
- Срнић Рејовић, Марија, 55 година од објављивања листа Росика у Игалу. *Библиографски вјесник* 2, 1985, str. 281-284.
- Јовановић, Мировслав, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, Beograd: Стубови културе, 1996.
- Руская военная эмиграция 20-40-х годов, документы и материалы*, Триада-ф 2002.
- Јовановић, Мировслав, *Русская эмиграция на Балканах 1920-1940*, Москва: Новости, 2005.
- Кадјевић Александар, Prilog proučavanju dela Nikole Krasnova u Jugoslaviji (1922-1939), *Saopštenja* XXVI, 1994, str. 181-192
- Kirilova, Nina Georgievna, Крућинин, Andrej Sergejevič, *Русские эмигрантские библиотеки в Югославии*, Москва: ГПИБ, 2003.
- Litvinienko, Stevan, *Ruski lekari u Srbiji i Crnoj Gori*, Beograd: Srpsko lekarsko društvo, 2007.
- Loktionov, Zoran, *Rusi u Crnoj Gori, Ruska emigracija u Crnoj Gori nakon Oktobarske revolucije i građanskog rata*. Bijelo Polje: Pegaz, 2011.
- Radojičić, Dragana, Руси у Боки Которској – миграције без граница „Слике културе некад и сад“. *Зборник Етнографског Института САНУ* 24, 2008, 111–123.
- Radović, Goran, *Arhitektura Cetinja od XV vijeka do Drugog svjetskog rata*. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 2012.

Spletni viri :

- http://www.perspektivy.info/rus/rassey/russkaja_emigracija_v_jugoslavii_19201945_2007-03-19.htm (zadnji dostop: 3.2.2016)
- http://openmonte.com/community_item/life/2218.html (zadnji dostop: 4.3.2016)

SUMMARY

Russian Immigration to Montenegro after 1919

Radoslav Raspopović

The paper deals with the issue of Russian immigration to Montenegro within four or five emigration waves, arriving from Russia to the Kingdom of Serbs Croats and Slovenes. The first major immigration occurred during 1919, and then continued during 1920. Migration waves swept many European countries. The Kingdom of Serbs Croats and Slovenes received more than 20,000 immigrants. In the absence of precise data, estimates of the total number of immigrants arriving in the Kingdom of Serbs Croats and Slovenes, from 1919 to 1923, range from 34,000 to 74,000 people.

The records state that the first ones who came to the territory of the present-day Montenegro were thirty-three officers from General Vrangeli's headquarters. Later, the numbers increased steadily. Most of them came to the port of Zelenika (Herceg Novi). Initially they were deployed in the surrounding towns in the Bay of Kotor and in other places within and outside of the Bay of Kotor. Russian immigrants were arriving by ships to the ports of Herceg Novi, Kotor, Dubrovnik, and Bakar near Rijeka. From there, they continued their journey to various locations in the Kingdom of Serbs Croats and Slovenes.

At the end of 1920, 30 generals, professors, and doctors of science in various fields, senior officials, writers, priests, civilians, women and children arrived in the Port of Kotor. The *elite of the imperial Russia* immigrated through the Bay of Kotor. Many of them, at least in the first years between the two wars, continued to live and work in the Bay of Kotor and other places in Montenegro.

Considering the great number of immigrants arriving during 1919 and 1920, it is surprising that according to the definitive results of the census of January 31, 1921, there were only 54 Russians in Montenegro, and 717 in the Dalmatian province, which included the Bay of Kotor. The researchers are tasked with explaining the reasons for the disproportion in the number of Russian immigrants enumerated in the census, and the number of Russian immigrants that actually lived in Montenegro during the 1920 and early 1921.

The immigrants quickly adapted to the new environment and formed numerous associations dealing in education, culture and art. This was possible due to a large number of highly educated individuals among them. Thus, when it comes to the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, later Yugoslavia, and finally, Montenegro (viewed within its present borders), the Russian immigrants became, over time, an important factor in raising the general cultural level of the society in the agrarian Kingdom of the Serbs Croats and Slovenes, with high percentage of illiterate people at the time, especially in Montenegro.

Although the Russian immigrant colony operated only in the territory of Herzegovina, the Russian immigrants in other parts of Montenegro gave a strong impetus in development of education, pedagogy, arts, literature, health care, religion and also influenced the reconstruction, as well as construction of monumental historical and state buildings, roads and bridges, thus leaving a strong and positive legacy in almost all spheres of Montenegrin social life.

Since they were very knowledgeable, they organised concerts of classical music and opera, and taught the school children French and Russian. They also taught ballet. In addition to many professors, Russian immigrants also worked as doctors, and they founded a philatelic society in the settlement of Igalo, which regularly published a bulletin that was distributed worldwide.

Namely, these are the reasons why the topic of Russian immigration to Montenegro needs to be given much greater scientific attention, and why it ought to be treated and addressed in detail and at the level of synthesis, in the form of scientific meetings, or special scientific projects on Russian immigration to Montenegro.

The concluding assessment of the paper emphasises the work of Russian immigrants, their cultural, pedagogical, medical, artistic, and architectural contribution, as well as their role

in the process of the emancipation of Montenegrin society by means of transferring the cultural models to a similar spiritual milieu, making their overall contribution well-deserving of such scientific treatment.